

BUNUL-SIMȚ SAU CE POATE ȚÂȘNI DIN INTELIGENȚA UNUI CRITIC LITERAR

DOI: 10.5281/zenodo.3364355

Doctor habilitat în filologie **Aliona GRATI**
Biblioteca Municipală „B. P. Hasdeu”

THE GOOD SENSE OR WHAT CAN COME OUT FROM THE LITERARY CRITIC'S INTELLIGENCE

Summary. This article offers an analysis of the concept of literary critique „good sense”, which is imposed by Alexandru Paleologu in 1972 and which generated the emulation in literary criticism from Romania. The text is implicitly a presentation of his the most well-known book, *Bunul-simț ca paradox* (*The Good sense as a paradox*), which includes a collection of essays and personal meditations about art, morality and philosophy, more specifically their relationship with literature. *The Good sense* is a metaphor designed to support the concept of modernism, a sort of precautionary strategy, part of the integral language of the epoch, but which amounts to a general-valid level for all times. *The Good sense* is the synthesis of several qualities that the literary critic must possess, by reason, lucidity, moderation, consistency and wisdom. There are virtues that imply moral, of course, but Alexander Paleologu first analyzes them as „working” and „knowledge” techniques of the critic.

Keywords: Alexander Paleologu, good sense, literary criticism, paradox.

Rezumat. Articolul dat oferă o analiză a conceptului de critică literară „bunul-simț”, pe care l-a impus Alexandru Paleologu în 1972 și care a generat emulație în critica literară din România. Textul este implicit o prezentare a cărții sale cele mai cunoscute, *Bunul-simț ca paradox*, care include o colecție de eseuri și meditații personale despre artă, morală și filozofie, mai exact despre relația acestora cu literatura. *Bunul-simț* este o metaforă menită să susțină conceptul de modernism, un fel de strategie de precauție, făcând parte din limbajul încifrat al epocii, dar care se ridică la un nivel general-valabil pentru toate timpurile. *Bunul-simț* este sinteza mai multor calități pe care trebuie să le aibă criticul literar, întrunind rațiunea, luciditatea, moderația, consecvența și înțelepciunea. Sunt virtuți ce implică bineînțeles moralul, dar pe care Alexandru Paleologu le analizează mai întâi de toate ca pe niște „tehnici de lucru” și „de cunoaștere” ale criticului.

Cuvinte-cheie: Alexandru Paleologu, bunul-simț, critică literară, paradox.

La 14 martie se împlinesc 100 de ani de la nașterea lui Alexandru Paleologu, eseist, critic literar, filozof, moralist, diplomat și politician. În România a însemnat unul dintre spiritele critice de autoritate și prestigiu ale literaturii secolului al XX-lea. Noi, cei din partea stângă a Prutului, am aflat de el abia după deschiderea frontierelor (mă refer la mine bineînțeles și la oamenii care făceau parte din mediul meu), moment care s-a întâmplat în perioada studenției mele. Am citit cele câteva cărți ale lui Alexandru Paleologu laolaltă cu celelalte ale altor autori, de teoria literaturii sau nemijlocit de literatură, la care până atunci nu am avut acces. În anii '90, acestea treceau prin mine cu viteza apei în solul sec de arșița verii, le citeam cu pasiunea adolescentului pentru romanele SF. În fluxul de informații, rămâneau neînțelese multe, numele lui Alexandru Paleologu s-a reținut însă, grație câtorva sintagme expresive din limbajul lui, mai ales a celei de „bun-simț”.

Cu anii, accesul la biografia lui Alexandru Paleologu s-a îmbunătățit, am aflat că a fost arestat în 1959 în lotul Noica – Pillat – Steinhardt și condamnat la ani de închisoare, unde a prins să stea 5 ani de zile. A fost prieten bun cu Nicolae Steinhardt. După Revo-

luția din decembrie 1989 a ajuns ambasador al României în Franța, dar, în scurt timp după numire, a fost demis, din motive că simpatiza cu „golani” din Piața Universității. Cei care îl evocă, îi pun invariabil în evidență erudiția, delicatețea și stilul aristocratic.

În România numele lui Alexandru Paleologu începe a fi cunoscut cu cea de a doua carte a sa intitulată *Bunul-simț ca paradox*, apărută în 1972 la Editura „Cartea Românească”, care include o colecție de eseuri și meditații personale despre artă, morală și filozofie, mai exact despre relația acestora cu literatura. Textele sunt scrise într-o limbă română fascinantă, autorul oferă un model perfect de îngemănare într-un discurs a tuturor componentelor care îi asigură calitatea superioară: consistența ideilor, coerența gândului, noutatea demersului și bogăția lexicală angajată în exprimarea nuanțelor. Discursul lui Alexandru Paleologu a făcut senzație în România și a ajuns, pe bună dreptate, un model de neignorat încă mulți ani, mai ales pentru critica literară de acolo. Mai mult decât atât, sintagma *bunul-simț* a generat o modă.

Ideile și judecățile din *Bunul-simț ca paradox* au fost valorizate în mod deosebit în domeniul studiului

literar, grație contribuțiilor pe care Alexandru Paleologu le aduce, prin această carte, limbajului critic românesc. În mod paradoxal, în cartea sa de debut, *Spiritul și litera* (Editura Eminescu, 1972), autorul își exprima speranța că nu va fi luat drept critic literar, ci doar „un maniac care simte nevoia să se întrețină cu alții despre slăbiciunea lui”, un interpret „nestatornic” în comparație cu demersurile științifice, cu metodă. Discursul epocii a reținut sintagma de *bun-simț* care s-a înscris foarte bine în demersurile criticii literare cu viziuni înnoitoare. Alexandru Paleologu a trecut-o din carte în carte, conturându-i definiția și locul într-o abordare personală, dar care, s-a văzut mai târziu, a provocat emulație și chiar epigonism. De exemplu, în cartea *Ipoteze de lucru* (Cartea Românească, 1980), criticul menționează ideea unui coleg de al său Teodor Mazilu (din articolul acestuia *Despre „dreptul” la eroare*), folosind ocazia ca mijloc de nuanțare a conceptului său: „Mazilu punând lucrurile la punct cu un *bun simț* scânteietor (*bunul-simț* când se arată, e totdeauna scânteietor; exemplu Ralea însuși) răspundea cum se cuvine unei întregi serii de imputări cominatorii ce se tot aduc criticii, de regulă din partea *autorilor nesățioși de laude și a spiritelor dogmatic-autoritare sau tămâietor-festiviste* (sublinierea ne aparține)” [1, p. 232].

Pentru că nu-i permitea contextul politic și situația de fost deținut să vizeze *impostorii mastodonți ai orgoliului, atotputernici și infailibili* (au spus-o alții, mai curajoși, după căderea sistemului), Alexandru Paleologu și-a scris atitudinile în marja ideii de *simț comun*. *Bunul-simț* este desigur o metaforă menită să susțină conceptul de modernism, un fel de strategie de precauție, făcând probabil parte din limbajul încifrat al epocii. Pentru a-și spune părerile, ignorând rețetele regimului, eseistul și-a folosit tot talentul și spiritul fin al speculațiilor intelectuale, disocierilor dizolvate în nuanțe și paradoxuri.

Dacă utilizarea numelui de concept critic, menit să configureze un sistem critic personal, în cazul *bunului-simț* poate părea cam pretențioasă pentru unii, expresiei, mai apropiate lui Alexandru Paleologu, cea de *ipoteză de lucru*, așa cum și-a intitulat el cartea de studii literare din 1980 (*Ipoteze de lucru*), nu i se poate reproșa nimic. Așadar, *bunul simț* este ipoteza de lucru a criticului și criteriul său valoric, conceput în segmentul care îngemănează semnificații morale, filozofice și estetice. Unii însă au adoptat sintagma ca metodă critică. Cel puțin, Laurențiu Ulici declară, în cartea sa *Dubla impostură* (Cartea Românească, 1995) „metoda bunului-simț”, cu sensurile pe care le-a impus Alexandru Paleologu, drept una de abordare de către el a literaturii „post-revoluționare” [2, 3].

Identitatea noțiunii de *bun-simț* se conturează în disociere cu cea de *simț comun*, accesând, în sistemul lui Alexandru Paleologu, o dimensiune superioară, de nivelul transcendentului: „Bunul-simț nu e cum crede lumea, o formă primară a inteligenței, un succedaneu inferior al acesteia. *Există (și cât de des) inteligență fără bun-simț, dar bun-simț fără inteligență nu*” [4, p. 8]. *Bunul-simț* și *simțul comun* merg împreună până când judecățile lunecă în aporii și platitudini. Din acest moment, *bunul-simț* se desolidarizează de *simțul comun* și urmează alt drum – cel al „descoperirilor senzaționale”.

Exercițiul de valorizare a unei opere literare este, prin urmare, „întâlnirea cu superiorul bun-simț, care îți deschide ochii în fața vastelor și profundelor evidențe, mă zguduie ca prezența geniului” [4, p. 8-9]. Un astfel de *bun-simț* îl prilejuiește Cervantes prin cartea *Don Quijote* și eroul acesteia, Cavalerul Tristei Figuri, manifestat împotriva simțului comun, reprezentat de toți persecutorii săi – nepoata și guvernanta, popa și bărbierul etc. Fără doar și poate, față de nonsensul lumii nebunia e, uneori, o soluție, o formă de protest.

Cartea însumează eseuri mici ce dezvoltă prin prisma criteriului de *bun-simț* mai multe idei care au fecundat gândirea perioadei și pe care Alexandru Paleologu le interpretează în mod personal, dar înrudit spiritual cu Montaigne, al cărui admirator se declară în câteva rânduri. Ca și predecesorul său francez, criticul român pune în centrul lucrărilor sale observația și meditația morală asupra ființei umane (implicit asupra actului critic) care ar trebui să fie guvernată de principiile moderației, înțelepciunii, stăpânirii de sine, dar și de neconținutele dorințe de autoperfecționare și înnoire a viziunii.

Dincolo de interfața „nevinovată”, eseurile din carte sunt, fără doar și poate, contribuția lui Alexandru Paleologu la modificarea gustului estetic al epocii (începutul anilor '80, când regimul Ceaușescu este mai tare pe poziții ca oricând), sunt pledoariile criticului în vederea reabilitării esteticului și a paradigmei moderniste pe segmentul artistic, în general, și cel literar, în particular. E de neînchipuit acum faptul că autorul a putut îndrăzni să susțină ca fiind calități „neconformismul social” sau „nebunia”, chiar dacă le punea pe seama unor înțelepți ca Diogene sau Descartes: „Dar trăsănilor lui Diogene sau Don Quijote nu sunt prostii. Nebunia necesară e tot așa de rară ca și bunul-simț; în fond e chiar o chestiune de bun-simț” [4, p. 14].

Cartea *Bunul-simț ca paradox* poate fi considerată într-adevăr o formă de rezistență subversivă la literatura oficială. Dacă apărea peste 20 de ani, adică după căderea regimului politic, „Calul Troian” în gândirea epocii –

bunul-simț – nu ar mai fi avut, bineînțeles, credibilitate în acest sens.

Bunul-simț susținea în 1972 cauza demersurilor înnoitoare, înscriind-se cumva în ceea ce un alt critic, Nicolae Manolescu, numea „lecturi infidele”. „Trebuie, din când în când, să ne scuturăm de prestigiile Panteonului și muzelor, scrie Alexandru Paleologu, să privim lumea cu un ochi virgin și îndrăzneț.” *Bunul-simț* este o tehnică a eliberării de prejudecăți, declararea unei neîncrederi sistematice în ceea ce alții consideră canon, valori consacrate. *Bunul-simț* este gândirea liberă care pune la îndoială dogmatismele, idolatrizările instituționalizate.

Bunul-simț se înscrie în demersurile iconoclaste, căci e un fel de răfuială, nu însă cu marile opere, ci cu receptarea lor convențională, clișeizată. În cartea din 1983, intitulată *Alchimia existenței*, Alexandru Paleologu critică aspru clișeele din exegeza lui Mihail Sadoveanu: „Cât oare și ce anume vor fi citit din Sadoveanu cei care-și exprimă pretinsa admirație prin clișeele emise de câteva decenii pe seama lui și pe care *bunul simț* nu a reușit până azi să le scoată din circulație? (...) «Rapsod» și «Ceahlău» sunt termeni predilecți (și oarecum maximali) ai cultului sadovenian, ca orice cult profan, nu face casă bună cu simțul critic și nici cu *bunul simț*” [5, p. 50]. Adevărații iconoclaști sunt cei care tăgăduiesc instituțiile și idoli încremeniți.

Bunul-simț este „darul de a «simți bine», de a discerne, a-și reprezenta, de a imagina adevărul, de a îndrăzni” [4, p. 8]. Aceasta presupune analiză și discernământ, atitudine discretă și modestă asupra operelor de artă și, în același timp, dispreț pentru truismele plictisitoare sau emisiile inflaționare. Chiar și gafele sunt preferate calculelor și oportunităților, căci ele sunt expresia dezinteresării și contemplării gratuite. Se întrezăresc în aceste idei inofensive adevărate ofensive împotriva rețetelor prestabilite de militanții ideologici și, implicit, pledoarii în favoarea unei arte impasibile, pure și eterne, artă în slujba frumosului.

Bunul-simț este sinteza mai multor calități pe care trebuie să le aibă criticul literar, întrunind rațiunea, luciditatea, moderația, consecvența și înțelepciunea. Sunt virtuți ce implică bineînțeles moralul, dar pe care Alexandru Paleologu le analizează mai întâi de toate ca pe niște „tehnicile de lucru” și „de cunoaștere” ale criticului, precum și ale oricărui creator. De exemplu, criticului i se cere a fi modest, căci: „Infatuarea, supra-solicitarea operei proprii, setea de adulație ascund undeva sub lipsa de îndoială o secretă nesiguranță și sunt în fond de o pauperă modestie: cea de a se mulțumi cu prea puțin, de a se amăgi cu camelotă” [4, p. 25].

Grăție *bunului* său *simț*, criticul nu va consacra niciodată falsele valori, gloria scriitorilor angajați po-

litic, oricât de mare, se descompune odată cu persona lor fizică. Cărțile supraviețuiesc nu datorită unor puteri exterioare, adică a unei idolatrizări intense într-un context politic și ideologic oportun, ci pentru valoarea lor de artă, prin virtutea lor poetică.

Bunul-simț este un *paradox*, o permanentă dislocare din condițiile care încremenesc energiile, o eliberare a conștiinței de efectul nociv al aroganței și prostiei. Paradoxul este cultivat în numele *bunului-simț* ca o luptă împotriva locurilor comune și a prestigiului lor iluzoriu. Alexandru Paleologu dă viață unor expresii paradoxale de o deosebită suplețe: „Contrariul prostiei... nu este inteligența... ci bunul-simț”. Inteligența oferă adesea probe crase de prostie: suficiența, infatuarea, vanitatea, snobismul, egocentrismul etc. „Numai imitația are valoare”, este o altă probă de paradox șocant, căci, spre deosebire de contrafacere, „imitația este efortul de a egala modelul” [4, p. 65]. Paradoxurile gândirii lui Alexandru Paleologu sunt simple, dar de nimeni formulate atât de clar și convingător.

Contrar așteptărilor și simțului comun, autorul dezvoltă o apologie a „laudei de sine” care e mult mai „normală oricât ar fi de ridicolă”, dacă se înscrie în formele de „gravitate, pedanterie, etalare de erudiție, filantropia, luxul, austeritatea, modestia” [4, p. 27]. Până și curajul este mai convingător dacă urmează o ezitare, fiind astfel asumat deliberat și lucid. Paradoxurile, ca și injuriile din literatura din folclor, au forță eliberatoare, „fenomene de resentiment acumulat contra unei dogme constrângătoare” [4, p. 40]. Geniile literare găsesc o modalitate de reprezentare a ieșirii și blamării simțului comun atunci când acesta deformează umanul. „Nu platul simț comun, izvor de confuzie, ci rigoarea bunului-simț, însușire rară și tare, definește geniul lui Caragiale”. Râsul scriitorului „vitriolant, pornit dintr-o sacră mânie” reiese dintr-un exces provocat de un alt exces – degradingolada societății [4, p. 45].

Bunul-simț este o critică lucidă și profundă, datorată caracterului de analiză care este „căutarea elementelor celor mai simple (...), reducerea lucrurilor la principiile lor. Simplul e ceea ce se obține la urmă, e rezultatul experienței și meditației târzii. Uneori bunul-simț, această rară însușire, îl discerne de la început, cum fac din ușă acei rari medici cu diagnostic infailibil. Dar nici achizițiile bunului-simț, nici diagnosticul sigur nu sunt inspirații divinatorii venite cine știe cum; traversează complicatul discriminându-l până la simplu, comprimând etapele într-o intuiție fulgerătoare dar mediată, à la Sherlock Holmes. Simplitatea elementară a marilor adevăruri, evidențele esențiale, se găsesc dincolo de toată complicația efectivă a realității; ele nu se pot afla fără atenție la toate

amănuntele acesteia. Solidele «adevăruri prime» sunt în fond ultime. Superficialitatea brutală, simplificând sumar și grosolan complicatul, ignoră de fapt simplul, îl face inaccesibil; în acest fel se întăresc neștiința și nedreptatea” [4, p. 37-38]. Analiza și interpretarea sunt procese de căutare a simplității elementare a adevărului în complexitatea realității.

Bunul-simț înseamnă rațiune și raționalism, presupune „a nu slăbi niciun moment observația celei mai severe discipline a demersului mintal, a nu accepta nicio teză care să nu decurgă în mod necesar din premisele verificate anterior și imediate pe o evidență primă, indubitabilă și apodictică” [4, p. 56]. Nu mistică e incompatibilă cu rațiunea, ci misticismul, care e „surogat” și „demagogie”, nefiind nicidecum interesat de căutarea adevărului. Tot astfel mitomanul, grație pornirilor sale irezistibile, necalulate, nu e neapărat un mincinos. Mitomanul, ca și oricare bântuit de demonul cunoașterii, este privit cu ochi răi doar de cei care se limitează la simțul comun.

În fine, *Bunul-simț ca paradox* oferă câteva soluții practice, chiar dacă discursul este ușor camuflat, în vederea renașterii supreme a umanului. Cine va dori să înțeleagă, va înțelege paradoxul *Despre turcire și neturcire*, pe care îl dezvoltă autorul relatând povestea tragică a lui Constantin Brâncoveanu care și-a sacrificat viața sa și a copiilor săi pentru credință, fiind ulterior canonizat: „A preferat să moară, împreună cu toți fiii lui, decât să se turcească. Turcirea sau neturcirea nu sunt concepte religioase, ci politice și etice. Dacă era

vorba de religie nu avea dreptul să decidă decât pentru sine, nu și pentru alții. Dar drama lui a fost o dramă politică și morală. Acceptând turcirea, el nu ar mai fi fost capul unui stat ci un funcționar al împărăției împilatoare, un agent al forței străine opresive. Puterea astfel reobținută nu ar mai fi fost decât una alienată, ar fi fost o putere străină, falsă, ilegitimă. (...) Stema lui nu ar mai fi fost un vultur, ci un gânsac bicefal. (...) Sunt împrejurări când politicul și eticul se suprapun și atunci e profund nepolitic să treci peste somația eticului. Chiar cu riscul catastrofei, cum l-a asumat Brâncoveanu: *catastrofa, tragedia purifică lumea și o pot revalida, – turcirea însă invalidează totul*” [4, p. 34-35].

Operă de educație intelectuală, *Bunul-simț ca paradox* merită să fie lansată în spațiul nostru, în care, în pofida numărului suficient de mare de ani de după căderea instituției comuniste, falsele valori abundă, impostura fiind confundată mai adesea cu bunul-simț.

BIBLIOGRAFIE

1. Paleologu A. Ipoteze de lucru. București: Cartea Românească, 1980. 354 p.
2. Ulici L. Puțin, după exorcism... București: Publishing House ELF, 1991. 128 p.
3. Ulici L. Dubla impostură. Eseuri. București: Cartea Românească, 1995. 268 p.
4. Paleologu A. Bunul-simț ca paradox. Iași: Polirom, 2011. 213 p.
5. Paleologu A. Alchimia existenței. București: Cartea Românească, 1983. 266 p.

Elisaveth Ivanovsky. *Cai*, anii 1930.